

PUBLIKACIJOS

Z. NORKUS

MAKSO VĒBERIO SOCIALINIO PAŽINIMO METODOLOGIJOS KONTŪRAI

Maksas Vēberis gimė 1864 m. balandžio 21 d. Erfurte teisininko, vėliau tapusio Prūsijos landtago ir Vokietijos reichstago deputatu, šeimoje, kuri priklausė tekstilės fabrikantų giminei ir turėjo plačius ryšius kaizerinės Vokietijos politinėse ir akademinėse sferose. Po teisės, istorijos ir politinės ekonomijos studijų Heidelbergo ir Berlyno universitetuose (1882—1886) M. Vēberis stažuojasi teisme, ruošdamasis teisininko karjerai, ir kartu aktyviai dirba mokslinį darbą. 1889 m. jis apgina teisės daktaro disertaciją („Apie prekybinių bendrovių istoriją viduriniuose amžiuose“), 1891 m. išeina jo knyga „Romos agrarinės istorijos reikšmė valstybės ir privačiai teisei“, 1892 m. jis įgyja teisės docentūrą ir pradeda dėstyti Berlyno universitete. Tais pačiais metais išeina M. Vēberio veikalas „Žemės ūkio darbininkų padėtis Vokietijoje į Rytus nuo Elbės“, parašytas remiantis „Socialinės politikos susivienijimo“ (jungusio vadinamuosius „kateder-socialistus“) atlikto anketavimo duomenimis. 1894 m. M. Vēberis tampa politinės ekonomijos ordinariniu profesoriumi Freiburgo, 1896 m.—Heidelbergo universitete. Tačiau 1896 m. M. Vēberis sunkiai suserga: nervinis sutrikimas, iki 1902 m. nutraukė jo mokslinę ir iki 1918 m.—pedagoginę veiklą. Negalavimui palengvėjus, jis vėl imasi mokslinio darbo, drauge su E. Jafe ir V. Zombartu leidžia žurnalą „Socialinio mokslo ir socialinės politikos archyvas“, kuriame spausdina daugumą savo darbų, parašytų po ligos, daug keliauja. 1914—1915 m. kapitonas M. Vēberis vadovauja karinių ligoninių Heidelberge organizavimui ir tarnauja jose drausminės priežiūros karininku. 1918 m. Vēberis Vienos universitete skaito paskaitų kursą „Pozityvioji materialistinio istorijos supratimo kritika“. 1919 m. tampa politinės ekonomijos ordinariniu profesoriumi Miuncheno universitete. Po 1918 m. lapkričio revoliucijos Vokietijoje jis bando aktyviau įsijungti į politinę veiklą. Kaip Vokietijos vyriausybės konsultantas, jis dalyvavo Versalio taikos derybose, aktyviai reiškėsi teisininkų komisijos, rengusios būsimos Veimaro respublikos konstitucijos projektą, darbe. M. Vēberio viltims vaidinti Vokietijos politikoje žymesnį vaidmenį neišsipildžius, jis atsidėjo moksliniam ir pedagoginiam darbui. 1920 m. birželio 14 d. M. Vēberis mirė nuo plaučių uždegimo.

M. Vėberio darbai, kuriuos jis skelbė daugiausia mokslinėje periodikoje, atskirai išleisti jau po jo mirties¹. Tai liečia ir neužbaigtą pagrindinį M. Vėberio veikalą². Nemažai jo darbų išleista rusų kalba³, vienas — lietuvių kalba⁴. Spausdiname ištrauką iš jo darbo „Mokslas kaip profesinis pašaukimas“ (Wissenschaft als Beruf); tai kalba, pasakyta Laisvųjų studentų sąjungos susirinkime Miuncheno universitete 1918 m. B. Nelsonas ją pavadino M. Vėberio „gulbės giesme“⁵. M. Vėberio sociologinės ir socialinės-filosofinės koncepcijos jau buvo plačiai nagrinėtos tarybinėje literatūroje⁶. Tai apsiribosime keletu pastabų, skirtų tam M. Vėberio kūrybos aspektui, kuris artimiausias filosofijos, suprantančios save kaip bendrąją mokslo metodologiją, problematikai, t. y. socialinio pažinimo metodologijai.

M. Vėberio kūryboje galima išskirti du etapus. Pirmasis baigiasi 1898 m., kai dėl ligos visai nutrūko jo mokslinė veikla. Čia M. Vėberis — tyrinėtojas-empirikas, tipiškas „istorinės mokyklos“ politinėje ekonomijoje (G. Šmoleris, K. Knysas, V. Rošeris ir kt.) atstovas. „Istorinė mokykla“ atsirado kaip opozicija klasikinei politinei ekonomijai ir K. Mengerio austriškajai „ribinio naudingumo“ mokyklai. Pastaroji politinės ekonomijos uždaviniu laikė universalių žmonių ekonominės

¹ Žr.: Weber M. Gesammelte Aufsätze zur Religionssoziologie.—Bd. 1—3.—Tübingen, 1920, 1921, 1923; Gesammelte politische Schriften.—München, 1921; Gesammelte Aufsätze zur Wissenschaftslehre.—Tübingen, 1922; Gesammelte Aufsätze zur Sozial- und Wirtschaftsgeschichte.—Tübingen, 1924; Die rationalen und soziologischen Grundlagen der Musik.—München, 1924. M. Vėberio darbų vertimų ir antrinės literatūros bibliografiją iki 1976 m. suinteresuotas skaitytojas ras: Seyfarth C., Schmidt G. Max Webers Bibliographie: eine Dokumentation der Sekundärliteratur. 2. unv. Aufl.—Stuttgart, 1982.

² Žr.: Weber M. Wirtschaft und Gesellschaft.—Tübingen, 1922 (Grundriss der Sozialökonomik, 3. Abteilung). Vokiečių kalba yra išėję 5 šio veikalo leidimai (paskutinis — 1976 m.).

³ Žr.: Вебер М. Биржа и биржевые сделки.—Одесса, 1897; Биржа и ее значение.—Санкт-Петербург, 1897; Исторический очерк освободительного движения в России и положение буржуазной демократии.—Киев, 1906; Город.—Петроград, 1923; История хозяйства.—Петроград, 1923; Аграрная история древнего мира.—М., 1925.

Buvo išleisti, bet nebuvo prieinami platesniam skaitytojų ratui garsūs M. Vėberio straipsniai „Protestantiškoji etika ir kapitalizmo dvasia“, „Protestantų sektos ir kapitalizmo dvasia“ bei straipsniai, skirti mokslo metodologijai: Протестантская этика.—М., 1972; Исследования по методологии науки.—Ч. 1—2.—М., 1980; Макс Вебер и методология истории (протестантская этика).—Вып. 1—2.—М., 1985.

⁴ Žr.: Weber Max. Ūkio istorija. Vertė J. Pajaujis.—Kaunas, 1929.

⁵ Žr.: Nelson B. Max Weber and the Discontents and Dilemmas of Contemporary Universally Rationalized Post-Christian Civilization // Max Weber und die Rationalisierung sozialen Handelns. Hrsg. Sprondel M., Seyfarth C.—Stuttgart, 1981.—S. 7.

⁶ M. Vėberio darbą „Mokslas kaip profesinis pašaukimas“ specialiai komentuoja: Давыдов Ю. Н. Макс Вебер и кризис западноевропейского рационализма // Неомарксизм и проблемы социологии культуры.—М., 1980.—С. 7—59. Žr. taip pat: Гайденко П. П. Социологические аспекты науки (Социология науки Макса Вебера) // Ученые о науке и ее развитии.—М., 1971.—С. 232—258.

veiklos dėsnių atradimą; šis universalumas buvo grindžiamas žmonių psichinės prigimties vienvone. „Istorinė mokykla“ akcentavo žmonių veiklos sąlygų istorinį kintamumą ir politinės ekonomijos objektą tapatino su žmonių ūkinės veiklos ir jos institutų istoriniu tyrinėjimu; tokių tyrinėjimų pavyzdžiai — aukščiau paminėti ankstyvieji M. Vėberio darbai.

Antrasis etapas prasideda M. Vėberiu atnaujinus mokslinį darbą po ligos. Šiame etape, pirma, M. Vėberio empiriniuose tyrinėjimuose išryškėja centrinė tema — Vakarų kapitalizmo specifika ir genezė. Antra, jis sukuria ir išplėtoja savitą socialinio pažinimo metodologinę koncepciją. M. Vėberio socialinio pažinimo metodologijoje galima išskirti penkias pagrindines dalis: a) socialinio pažinimo objektų konstitucijos koncepciją; b) sąvokų sudarymo (konceptualizacijos) koncepciją; c) aiškinimo koncepciją; d) supratimo koncepciją; e) metodologinio individualizmo koncepciją. Pirmosios keturios dalys yra daugiau deskriptyvinio pobūdžio, penktoji (ir iš dalies ketvirtoji) — normatyvinė.

M. Vėberio metodologinių apmąstymų atspirties taškas — H. Rikerto „Gamtamokslinių sąvokų sudarymo ribos“. Kaip žinoma, H. Rikertas socialinio pažinimo („mokslų apie kultūrą“) ir gamtamokslinio pažinimo skirtumą aiškino skirtingų sąvokų sudarymo (konceptualizacijos) metodų (atitinkamai individualizuojančio ir generalizuojančio) taikymu vienai ir tai pačiai tikrovei, tapatinamai su ekstensyviai ir intensyviai begaline jutiminių reiškinių įvairove, pažinti. Tam tikras tikrovės fragmentas tampa „mokslų apie kultūrą“ objektu, kai jis susiejamas su tam tikra vertybe, pripažįstamas „reikšmingu kultūrai“ ir įvertinamas kaip vertas žinoti. H. Rikertas skyrė subjektyvius vertinimus (Wertungen), išreiškiančius empirinio subjekto išgyvenimus, ir „siejimus su vertybe“ (Wertbeziehen); tai vertinimai, kuriuose realizuojasi vertybės — visuotiniai reikšmingos proto reguliatyvinės idėjos. M. Vėberis irgi skyrė subjektyvius vertinimus ir objektyvius „siejimus su vertybe“. Tačiau pastaruosiuose, jo požiūriu, reiškiasi ne universalios reguliatyvinės proto idėjos, bet „epochos interesas“. Šis interesas ir apibrėžia vėrtų pažinti objektų, „istorinių individų“, ratą. Kai M. Vėberis kovoja už laisvą nuo „vertinimo sprendinių“ mokslą, jis turi omenyje ne „siejimus su vertybėmis“, kurie yra apriorinė kiekvieno empirinio socialinio tyrinėjimo prielaida, bet subjektyvius atskiro tyrinėtojo vertinimus tyrinėjimo eigoje. Tiesa, eiliniam tyrinėtojiui — specialistui, įsijungiančiam į mokslinį darbą, paprastai netenka užsiimti „siejimu su vertybe“, nes jo mokslinio tyrimo objektai ir sąlygos jau duoti. „Epochos intereso“ kitimas teikia socialiniam pažinimui naujus požiūrio taškus į jau žinomus dalykus ir garantuoja jam „amžiną jaunystę“, galimybę (ir būtinybę) nuolat „pradėti iš naujo“. „Epochos intereso“ kintamumas M. Vėberiu nėra tapatus vertybių kintamumui. „Epochos interesas“ yra istoriškai konkreti veiksmingų tam tikroje kultūroje vertybių konsteliacija. Vertybės M. Vėberiu yra atskirų žmonių veiklos rūšių, atskirų jų socialinio

gyvenimo sferų imperatyvai. Politikoje tokia vertybė — valdžia, kapitalistinėje ūkinėje veikloje — pelnas, religijoje — išganymas ir t. t. Tokių imperatyvų ir jų tarpusavio santykių eksplikacija — socialinės filosofijos (kurią M. Vėberis tapatina su aksiologija) uždavinys. Pamatinė socialinės filosofijos tiesa yra ta, kad skirtingų veiklos rūšių imperatyvai vieni kitiems prieštarauja. Teoriškai šie prieštaravimai neišsprendžiami. Neįmanoma moksliskai įrodyti, kad žmonės privalo, pvz., atsidėti ekonominio efektyvumo vardan broliškos meilės arba atvirksčiai. Galima tik parodyti, kad veiksmai ir socialinė tvarka, maksimizuojantys ekonominį efektyvumą, daro negalimą brolišką žmonių tarpusavio meilę ir pan. Kitaip sakant, aksiologija negali įrodyti (kaip manė H. Rikertas), kokius tikslus, kokias vertybes žmogus privalo pasirinkti; ji gali tik padėti išsąmoninti tokio pasirinkimo neišvengiamumą, alternatyvas ir vidinę logiką. Gyvenimo kasdienybei būdingas vertybinis konformizmas, pasireiškiantis vertybių konflikto neišsąmoninimu ir nenuosekliu elgesiu „pagal aplinkybes“. Vertybės, kurias „pasirinko“ pats M. Vėberis, buvo mokslas ir Vokietijos didžiavalstybinė galia: „dėl ankstesnės Vokietijos didybės atkūrimo aš tikrai susidėčiau su bet kuria jėga Žemėje ir su pačiu velniu, tik ne su kvailybės jėga“⁷.

Antrasis deskriptyvinės M. Vėberio socialinio pažinimo metodologijos dalies komponentas — „idealiųjų tipų“ koncepcija. Ją M. Vėberis priešpriešino H. Rikerto „individualių sąvokų“, kaip „mokslų apie kultūrą“ atributo, koncepcijai, nes pastaroji blogai derinasi su realia socialinio pažinimo praktika. Analizuojant „idealiųjų tipų“ koncepciją, joje galima išskirti du aspektus — loginį ir gnoseologinį. Keldamas pirmąjį, M. Vėberis atkreipė dėmesį, kad sąvokos, kuriomis operuojama socialiniame pažinime, nėra paprastos rūšinės sąvokos, kurių turinys yra tam tikra savybė (arba savybės), turima individų klasės (rūšinių sąvokų pavyzdžiai: „beržas“, „brolis“ ir t. t.). Išsiziūrėję, kokias sąvokas M. Vėberis vadina „idealiais tipais“, galime išskirti tris pagrindinius atvejus. Pirma, tai sąvokos, kurių turinį sudaro savybės, kurias tyrinėtojas laiko esminėmis tam tikram konkrečiam „istoriniam individui“ arba jų grupei (pvz., „Renesanso kultūra“, „Indijos kastų sistema“, „viduramžių miestas“ ir t. t.). Antra, tai sąvokos, kurių turinį sudaro idėjos, kurias tyrinėtojas laiko esminėmis tam tikroje pasaulėžiūroje, idėjų komplekse (pvz., „protestantizmo etika“, „krikščionybė“ ir t. t.). Pirmuoju atveju sąvokų apimtį sudaro realūs įvykiai erdvėje ir laike, antroju atveju — idėjos. Pvz., „krikščionybės“ sąvokos apimtį sudaro visų kada nors gyvenusių krikščionių supratimai apie krikščionybę (įskaitant ir teologus, ir neraštingas valstietes). Trečia, „idealiais tipais“ M. Vėberis vadina sąvokas, kurių apimtis yra „istorinių individų“ sudedamosios dalys (pvz., žmogaus veiksmų tipai — tikslinis racionalus, materialiai racionalus, afektyvus, tradicinis veiksmas, legitiminės valdžios

⁷ Cit. iš *Jaspers K. Max Weber. Politiker, Forscher, Philosoph.*— München, 1958.— S. 40.

tipai — legali, tradicinė, charizminė valdžia). Jeigu rūšinių sąvokų apimtys — objektų klasės, tai „idealiųjų tipų“ apimtys — sekos. Pvz., viduramžių miestai gali būti surikiuoti į eilę pagal tai, kurio iš jų ekonomika yra „daugiau“ ar „mažiau“ tipiška „viduramžių miesto ekonomika“. Kurio miesto ekonomika (XIV a. Florencijos, XIII a. Liubeko, XV a. Vilniaus ir t. t.) bus laikoma „labiau tipiška“ viduramžių miesto ekonomika, o kurio — „mažiau“, priklausys nuo to, ką tyrinėtojas laikys būdingu viduramžių miesto ekonomikai. Į tokios sąvokos turinį nebūtinai turi įeiti savybės, būdingos visų viduramžių miestų ekonomikoms. Jei- gu tyrinėtojas į sąvokos „viduramžių miesto ekonomika“ įjungs tik tas savybes, kurios būdingos visų viduramžių miestų ekonomikoms, tai jis gaus „viduramžių miesto ekonomiką“ kaip rūšinę sąvoką, bet ne kaip „idealių tipą“. Į „viduramžių miesto ekonomikos“, kaip „idealaus tipo“, turinį gali įeiti tiek ir tokių savybių, kurių visų neturėjo nė vieno viduramžių miesto ekonomika; idealus tipas gali būti utopija, į kurią empiriniai objektai yra daugiau ar mažiau panašūs, sudarydami seką pagal to panašumo laipsnį. Empiriniame objekte gali būti „sumaišytos“ savybės, įeinančios į skirtingų „idealių tipų“ turinį.

M. Vėberio „idealių tipų“ koncepcijoje loginis aspektas mažai išrūtu- liotatas. Norėdamas pabrėžti, kad ne visos socialiniame pažinime var- tojamos sąvokos yra rūšinės sąvokos, jis visas nerūšines sąvokas va- dina „idealiais tipais“. Bet gal ne visos jos nusipelno tokio pavadinimo. „Idealiais tipais“ vertėtų vadinti tik tokias sąvokas, į kurių apimtį įeinan- čių empirinių objektų tarpe nėra tokių, kurie turėtų visas įeinančias į sąvokos turinį savybes⁸. Kitaip sakant, tokių sąvokų apimtys — sekos be realiai egzistuojančių „grynų“, ribinių atvejų, „įkūnijančių“ tų są- vokų turinį. Jeigu į sekos, sudarančios sąvokos apimtį, sudėti įeina objektas arba objektai, turintys visas savybes, įeinančias į sąvokos tu- rinį, tai ta sąvoka galėtų būti vadinama realiu tipu. Jeigu laikysime, kad XIV a. Florencijos ar XIII a. Liubeko ekonomika turi daugiau „viduramžių miesto ekonomikos“ savybių negu kitų miestų ekonomikos ir nėra (ir negali būti) miestų, kurių ekonomikos turėtų daugiau tokių savybių negu Florencijos ar Liubeko ekonomika, tai „viduramžių mies- to ekonomika“ — realus tipas. Tikrus „idealius tipus“ galėtume kvali- fikuoti kaip teorinius terminus. Tikro „idealaus tipo“, kurį vartoja M. Vėberis savo tyrinėjimuose, pavyzdžiu gali būti laikoma „biurokra- tijos“ sąvoka: visų požymių, kuriuos M. Vėberis priskiria biurokratiniam valdymui, neturi nė viena realiai egzistuojanti biurokratija.

M. Vėberis „idealiųjų tipų“ koncepciją formulavo ne tiek kaip logi- nę, kiek kaip gnoseologinę doktriną. Pabrėždamas „idealiųjų tipų“ tu- rinio priklausomybę nuo tyrinėtojo požiūrio taško, už kurio slypi tam tikras „siejimas su vertybe“, M. Vėberis siekė įrodyti, kad nėra pagrin- do socialinio pažinimo sąvokas laikyti nepriklausomai nuo pažintinės

⁸ Žr.: Горский Д. П. Понятие о реальных и идеальных типах // Вопросы философии.— 1986.— № 10.— С. 32—34.

veiklos egzistuojančių tikrovės struktūrų atspindžiais. „Idealūs tipai“ — tai ne jutiminėse atskirybėse glūdinčių realių esmių atspindžiai, bet pažintinės veiklos instrumentai, kuriais „įveikiama“, „sutvarkoma“ jautinių atskiribių begalybė. Bet šiuo atžvilgiu „idealūs tipai“ nesiskiria nuo kitų sąvokų. Fenomenalistinę ir instrumentalistinę gnoseologinę tikrovės konceptualizacijos interpretaciją M. Vėberis perėmė iš H. Rikerto. Suprantama, ši interpretacija nepriimtina dialektinės realistinės metodologijos požiūriu. Pastarojoje konstruktyvus konceptualizacijos pobūdis nelaiškomas kliūtimi pripažinti sąvokų turinį nepriklausomai nuo pažinimo egzistuojančių objektų esmių atspindžiu.

Pažinimas — tai ne tik pažinimo objektų konceptualizacija (Begriffen), bet ir paaiškinimas (Erklären). Aiškinimas — ir gamtamokslinio, ir socialinio pažinimo uždavinys. Paaiškinti atskirą reiškinį — tai nurodyti priežastis, kodėl tam tikros jo savybės yra tokios, kokios jos yra, o ne kitokios. Priežasčių priskyrimas (kausale Zurechnung) aiškinamoms objekto savybėms remiasi dėsnių žinojimu. Kai istorikas, pvz., teigia, kad graikų pergalė Maratono mūšyje nulėmė tolesnę Senovės Graikijos istorijos raidą, jis remiasi vaizdiniu apie kitus „objektyviai galimus“ įvykių eigos variantus, kurie būtų realizavęsi, jeigu mūsų baigtis būtų buvusi kitokia. Istorikai mėgsta pabrėžti, kad samprotavimai apie tai, kas būtų įvykę, jeigu nebūtų įvykę tai, kas faktiškai įvyko, yra nemokslinės spekuliacijos. M. Vėberis atkreipia dėmesį į tai, kad, neatsižvelgiant į nerealizuotas galimybes, neįmanoma išskirti reiškinio priežasčių iš begalinės daugybės to reiškinio atsiradimo bei egzistavimo aplinkybių. Teigti, kad a yra b priežastis, galima tik tuo atveju, jeigu yra pagrindas manyti, kad be a tikriausiai nebūtų ir b. Neatsižvelgiant į nerealizuotas „objektyvias galimybes“, neįmanoma sugrupuoti reiškinio priežasčių į pagrindines ir antraeiles. Jeigu tikimybė, kad be a nebūtų b, artima vienetui, tai a priklauso prie pirmaeilį b priežasčių. Jeigu ta tikimybė maža,— a yra antraeilė arba trečiaeilė b priežastis. Numatyti, kokia būtų įvykių eiga, jeigu nebūtų vieno ar kito b atsiradimo bei egzistavimo sąlygų komponento (a, c, d...), galima, tik žinant reiškinį ryšio dėsnius, šiuo atveju dėsni, kuris sieja A tipo ir B tipo reiškinius, dėsni, siejantį C tipo ir B tipo reiškinius ir t. t.⁹ Žinios apie šiuos dėsnius apibrėžia platesnę arba ankstesnę „loginę erdvę“ prielaidoms apie kontrafaktinius „objektyviai galimus“ įvykių eigos variantus. Istoriko „žinias apie dėsnius“ (nomologisches Wissen), kuriomis jis remiasi, priskirdamas priežastis jį dominančioms „istorinių individų“ savybėms, sudaro tiek žinios apie socialinius dėsnius, tiek žinios apie gamtos dėsnius. Dėsnių paieškos yra bendras socialinio ir gamtamokslinio pažinimo bruožas. Socialiniame pažinime dėsnių ieško ir konstruoja „idealius tipus“

⁹ Šioje M. Vėberio priežasčių priskyrimo (priežastinių hipotezių pagrindimo) koncepcijoje K. R. Popperis mato vieną pirmųjų mokslo metodologijos istorijoje deduktyvines-nomologines aiškinimo schemas aprašymų. Žr.: Popper K. R. The Poverty of Historicism.— London; Henley, 1979.— P. 145.

sociologija; priešasčių priskyrimas mus dominantiems „istorinių individų“ aspektams — istorijos uždavinys.

Tačiau socialinis pažinimas gali kai ką daugiau negu gamtamokslinis pažinimas. Jis gali ne tik priskirti priežastis dėsnių pagrindu bei suformuluoti pačius dėsnius, bet ir suprasti (Verstehen) aiškinamus reiškinius, t. y. nurodyti papildomas priežastis palyginti su tomis, kurias galima nustatyti vien dėsnių pagalba. Pvz., vienas seniausių politinėje ekonomijoje žinomų dėsnių — Grešemo dėsnis — teigia, kad, jeigu apyvartoje esančių pinigų nominalinė vertė yra mažesnė už medžiagos, iš kurios padaryti pinigai, kainą, tie pinigai dingsta iš apyvartos. Jeigu kurioje nors šalyje iš apyvartos pradeda dingti tam tikros rūšies pinigai, tai mes, jeigu nustatome, kad dingusių pinigų nominalinė vertė yra mažesnė už jų medžiagos kainą, nustatome šio reiškinio priežastį Grešemo dėsnio pagrindu. Toks aiškinimas iš esmės niekuo nesiskiria nuo automatinos radiatoriaus įtrūkimo aiškinimo vandens užšalimu. Bet, jeigu aiškindami radiatoriaus įtrūkimą, mes nieko negalime pridurti prie nuorodos į dėsnį „užšaldamas vanduo plečiasi“, aiškindami tam tikros rūšies monetų dingimą iš apyvartos, mes dar privalome atskleisti tas monetas kaupiančių žmonių subjektyvius motyvus. Šiuo atveju tai siekimas pasipelnyti, įgyjant monetas pagal nominalinę vertę ir parduodant jas pagal metalo kainą. Dar daugiau, į socialinių dėsnių turinį įeina ir tipišku (tiksliau, idealiai tipišku) motyvų konstatacija. Siekimas pasipelnyti, įgyjant monetas pagal nominalinę vertę ir parduodant jas pagal metalo kainą,— ne vienintelis galimas motyvas, skatinantis žmones nebegrąžinti tam tikros rūšies monetas į apyvartą. Tokios veiksenos motyvu gali būti, pvz., kolekcionavimo aistra, vidaus priešų siekimas pakenkti valstybei ir t. t. Bet šie motyvai nepriklauso prie Grešemo dėsnio veikimo sąlygų. Dažnai dėsnis virsta iš nesuprasto „suprastu“, iš gamtinio — socialiniu, sužinojus ar atspėjus taisyklę, kurios žmonės laikosi arba kurios paiso. Kai stebime nesuprantamą mums elgesį ir pastebime, kad tokio pat tipo situacijoje stebėjimo objektai elgiasi tokiu pat būdu, fiksuojame tam tikrą tų objektų elgsenos dėsnį. Kol nežinome tokios elgsenos subjektyvios prasmės, elgsenio dėsningumas niekuo nesiskiria nuo gamtos dėsningumo. Bet, skirtingai nuo gamtos dėsningumo, elgsenos dėsningumas gali būti suprastas, sužinojus arba atspėjus jos subjektyvią prasmę. Atskiras tokios prasmės atvejis yra tam tikros taisyklės laikymasis arba jos pripažinimas. Taisyklės, kurių žmonės paiso, pastebimos veiklos dėsnių pavidalu. Kita vertus, taisyklės, kurias žmonės žino, bet kurių nepaiso, nesireiškia per veiklos dėsnius.

Reikalaujamas iš socialinio pažinimo ne šiaip sau aiškinimo, bet suprantančio aiškinimo, ne šiaip sau dėsnių, bet suprantamų dėsnių, M. Vėberis jau įveda į savo metodologiją normatyvinį aspektą. Suprasti galima tik atskirų asmenų veiksmus, nes tik atskiro asmens veiksmas turi subjektyvią prasmę, kuri yra aiškinančio supratimo objektas. Teiginiai apie klasių, nacijų, valstybių ir kitokių „kolektyvinių subjektų“

interesus, siekius, norus ir t. t. yra moksliskai netaisyklingi teiginiai, nors jie gali būti pragmatiškai priimtini specialioms tikslams, pvz., teisėje. Sociologijoje tokie teiginiai pavojingi: kai jie suprantami ne perkeltine prasme, bet pažodžiui, sociologo samprotavimai lengvai pavirsta į spekuliacijas. Šių teiginių realus pažintinis turinys išryškėja, bandant juos reformuluoti į teiginius apie asmenų veiksmus ir jų tipus. M. Vėberis neneigia, kad tokie dalykai, kaip valstybė, klasė ir t. t., egzistuoja, jis reikalauja juos apibrėžti ir aiškinti asmenų veiksmų ir jų motyvų terminais. Šis reikalavimas sudaro M. Vėberio metodologinio individualizmo (arba, kitaip, metodologinio nominalizmo) koncepcijos branduolį. M. Vėberis dar patikslina, kad socialinio pažinimo „atraminis“ objektas — ne bet kokie individų veiksmai, bet socialiniai veiksmai: tai veiksmai, kurie orientuoti į kitų veiksmus; kitaip sakant, veiksmai, kurių subjektyvi prasmė įjungia svetimų veiksmų lūkesčius (ekspektacijas) ir svetimų lūkesčių lūkesčius; veiksmai, kuriuose asmuo atsižvelgia į svetimus veiksmus ir laukia atsižvelgimo į savo veiksmus. Vieniša malda, netyčinis dviejų dviratininkų susidūrimas — ne socialinis veiksmas; bet peštynės arba apsibarimas po susidūrimo — jau socialinis veiksmas.

M. Vėberio metodologinis nominalizmas nepriimtinas marksistinės socialinio pažinimo metodologijos požiūriu. Pagrindinis marksistinės visuomenės tyrimo metodologinis principas — socialinius institutus aiškinti ekonominės struktūros ypatybėmis — adekvačiai „neišverčiamas“ į metodologinio individualizmo kalbą. Atlikdamas tokį „vertimą“, M. Vėberis materialistinę istorijos supratimą interpretuoja kaip reikalavimą ieškoti už visų individų veiksmų, motyvų ir kalbų jų materialinių interesų; kitaip sakant, kaip teiginį, kad materialinė nauda — galutinis (kartais gal slaptas) žmonių veiksmų motyvas. Taip „išsivertęs“ į savo kalbą materialistinę istorijos aiškinimą, M. Vėberis gali teigti, kad jis akivaizdžiai vaisingas kaip priežastinė hipotezė daugelyje empirinių situacijų, bet pavirsta į spekuliatyvinę „metafizinę“, empiriškai nepatvirtinamą doktriną, kai aprioriškai teigiama, kad jis tinka visiems istoriniams įvykiams aiškinti. Tuo tarpu ekonominė visuomenės struktūra ir jos raidos dėsniai negali būti adekvačiai apibūdinti iš metodologinio individualizmo pozicijų. Kai, gamybai vystantis, gamybiniai santykiai iš gamtiškai sąlygotų virsta visuomeniškai (visuomeninio darbo pasidalijimo) sąlygotais, ekonominė struktūra ir kartu visuomenė iš adityvinės sistemos virsta organine sistema. Tokios sistemos savybės ir vystymosi dėsniai neišreiškiami terminais, atitinkančiais metodologinio individualizmo kanonus. Pvz., prekės vertės, kaip visuomeniškai būtinų darbo sąnaudų, samprata prasminga tik siejant ją su visuomenės, kaip organinės sistemos, samprata. Ryšys tarp gamybos technikos vystymo ir pelno normos mažėjimo neišžvelgiamas be kapitalistinės ekonominės struktūros, kaip organinės visumos, vaizdinio. Pelno normos mažėjimo tendencijos dėsnis, kaip kapitalistinės ekonominės struktūros raidos dėsnis, netelpa į M. Vėberio socialinio dėsnių sampratą: jame išreiškiamas ryšys tarp reiškinių, kuris

nepaaiškinamas veikėjų motyvais. Siekdami atlaikyti konkurenciją ir padidinti pelną, kapitalistai diegia naują techniką, kartu didindami organinę kapitalo sudėtį ir mažindami pelno normą. Antra vertus, žvelgiant į visuomenę kaip į organinę visumą, nebetenka pagrindo absoliutus socialinio pažinimo ir vertybinės refleksijos supriešinimas. Vertybės — praktinė organinės visumos reikalavimų, jos raidos tendencijų įsisąmoninimo forma.